

союзниками, коли ж справа стосується трьох, то вони, скоріше, створюють натопв, а це, у свою чергу, ускладнює вироблення комбінацій взаємовигідних рішень.

З огляду на специфіку свого історичного розвитку Ірландія становила певну "перешкоду" на шляху створення британської спільності, і тому, скоріше, скидалася на "незручного" партнера, ніж на рівноправного союзника, а, отже, і змушена була відчутти на собі весь тягар становлення і розвитку загальнобританської єдності.

1. Акт об'явлення і установлення правління вільного державства (Commonwealth) Англії, Шотландії і Ірландії і владений, їм належачих, 11 листопада 1654 – 20 січня 1655 г. // Законодавство Англійської революції 1640–1660 / Н. Дмитриевский. – М.; Л., 1946. 2. Акт об Устроєнні Ірландії, 12 серпня 1652 г. // Законодавство Англійської революції 1640–1660 / Н. Дмитриевский. – М.; Л., 1946. 3. Англійська буржуазна революція XVII століття / Под. ред. Е.А. Косминского : В 2 т. – М., 1954. 4. Історія Ірландії / Отв. ред. Л.И. Гольман. – М., 1984. – Гл. III–IV. 5. Торжественная Лига и Ковенант // Законодавство Англійської революції 1640–1660 / Н. Дмитриевский. – М.; Л., 1946. 6. *Сапрыкин Ю.М.* Англійське завоювання Ірландії (XII–XVII вв.). – М., 1982. 7. An Ordinance by the Protector for Elections in Ireland, June 27, 1654 // Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625–1660 / S.R. Gardiner. – Oxford, 1906. 8. *Aylmer G.*

Rebellion or Revolution? England 1640–1660. – Oxford, 1986. 9. *Bennett M.* Civil Wars in Britain and Ireland 1638–1651. – L., 1997. 10. *Burgess G.* The politics of the Ancient Constitution. An Introduction to English Political Thought, 1603–1642. – L., 1992. 11. *Green J.R.* History of the English People : In 3 v. – L., 1878. – Vol. III, books VII–VIII. 12. *Hallam H.* The Constitutional History of England (from the Accession of Henry VII to the Death of George II) : In 3 v. – L., 1855. – Vol. II–III. 13. John Pim's Speech to the Preliminary Charges, 25 November 1640 [Strafford's Impeachment, 1640–1641] // The Stuart Constitution 1603–1688. Documents and Commentary / J. Kenyon. – Cambridge, 1976. 14. *Macaulay Th.B.* The History of England from the Accession of James the Second : In 2 v. – L., 1899. – Vol. 2. 15. Revolution Reassessed. Revisions in the History of Tudor Government and Administration / Ch. Coleman. – Oxford, 1986. 16. *Richardson R.C.* The Debate on the English Revolution: Revisited. – L., 1988. 17. *Russell C.* The British Background to the Irish Rebellion of 1641 // C. Russell Unrevolutionary England, 1603–1642. – L., 1990. 18. *Russell C.* The Catholic Wind // C. Russell Unrevolutionary England, 1603–1642. – L., 1990. 19. *Russell C.* The Fall of the British Monarchies 1637–1642. – Oxford, 1992. 20. *Russell C.* The Problem of Multiple Kingdoms c. 1580–1630 // Russell C. The Causes of the English Civil War: The Ford Lectures Delivered in the University of Oxford 1987–1988. – Oxford, 1991. 21. Strafford's Last Speech in his Defence, 13 April 1641 [Strafford's Impeachment, 1640–1641] // The Stuart Constitution 1603–1688. Documents and Commentary / J. Kenyon. – Cambridge, 1976.

Надійшла до редколегії 25.01.06

А. Шилова, канд. іст. наук

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ ЮГОСЛАВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано ідеї слов'янської єдності та плани спільного державного утворення південнослов'янських народів.

The ideas of Slavonic unity and plans of the common state creations of south Slavonic nations are analyzed.

Югославія була не тільки самостійним автохтонним явищем, а й особливим "європейсько-середньоземноморським" світом. Заселена переважно слов'янами, вона водночас належала до центральноєвропейського, дунайського, балканського і середземноморського регіонів. Південнослов'янські народи з раннього середньовіччя мешкали на стику трьох релігій і трьох цивілізацій. Події, що відбувалися на Балканах, то роз'єднували, то об'єднували слов'янські народи. Починаючи з раннього середньовіччя, югослов'яни (словенці, хорвати, серби, македонці) поступово втрачали свою державність. Після завоювання турками Балканського півострова хорвати стали південно-східним форпостом католицизму в Європі, серби ж склали південно-західний бастион православного світу; мусульмани слов'янського походження опинилися на південно-західному кордоні сталого ісламського проникнення до Європи, Словенія потрапила під німецьку домінацію. Культурно-історичний розвиток югослов'ян забезпечувався їх належністю до християнської традиції грецького і римського обрядів. Відомі досягнення слов'ян-католиків – дубровницько-далматинський ренесанс, хорватське бароко, віддаляло їх від сербського і македонського середньовіччя. Тому югослов'яни з повним правом декларували себе як етнічно родинні, але історично різні народи, на світогляд, культуру, орієнтацію, побут, традиції та звичаї яких наклала свій особливий відбиток кожна з релігій. Нерідко це призводило до зміни культурного середовища, життєвого й духовного укладів. Просунення турецьких завойовників до Сараєво, де зіткнулися інтереси Османської та Австрійської імперій, призвело до відповідної ребантизації слов'ян. Ісламізовані серби й хорвати стали іменуватися "мусульмани". Так на базі слов'янського етносу сформувалася особлива мусульманська нація і, як наслідок, утворився югослов'янський католицько-православно-мусульманський трикутник.

У XVI–XVII ст. серед слов'ян не раз висловлювалася думка стосовно їх близькості та цілісності й пропонувалися різні проекти об'єднання. Ідея слов'янської єдності знайшла своє відображення в гуманістичній літературі Далмації та Дубровника. Від абата Мавро Орбіна – ав-

тора праці "Королівство слов'ян" (1601) – започатковано традицію зображення слов'ян як єдиного цілого [4, с. 323]. Прихильником слов'янської єдності, зокрема, був хорват Юрій Крижанич (1618–1683), який навіть зробив спробу розробити конкретні плани культурного й політичного згуртування слов'ян [3, с. 42].

У 1683 р. Габсбурги за допомогою польського короля Яна Собеського завдали поразки туркам біля Відня і витиснули їх із Центральної Європи. У нових умовах письменник й історик Павле Ритер Витезович виступив з ідеєю об'єднання південних слов'ян під егідою хорватів, що мало відкрити шлях політичному об'єднанню південнослов'янських земель [3, с. 48]. Проте тоді ідея об'єднання не змогла стати силою, яка б зупинила процес "автономізації" південного слов'янства.

Ідея створення спільного державного утворення південнослов'янських народів, заснована на визнанні єдності сербів, хорватів, словенців, виникла на початку XIX ст. певною мірою під впливом прецеденту, створеного Наполеоном, який об'єднав захоплені ним землі на південному Сході та Балканах у провінцію, що отримала назву "Ілірія".

У 30-ті рр. XIX ст. під керівництвом відомого хорватського громадського та культурного діяча Людевіта Гає сформувався рух за об'єднання південних слов'ян, що дістав назву *іліризм*. Гає захопила ідея етнічного братерства слов'ян, і він зайнявся пошуком місця хорватів у слов'янському світі. У своїй відомій пісні "Ще Хорватія не загинула", яку з деякими змінами було надруковано в журналі "Данице" 5 лютого 1835 р., він писав про відродження Хорватії і називав усіх південних слов'ян "хорватами", схильючись тим самим до панхорватизму. Його відомі даворії, написані наприкінці 1835 р. ("Прилетіли птахи зозулі", "Гей, брати, гей, герої!") мали національний хорватський зміст. Автор звертався в них до хорватів, закликаючи їх до захисту своєї батьківщини. "Брати, ми усі – хорвати!" – вигукував він [2, с. 112]. За ініціативою Гає хорвати відмовилися від рідного кайкавського діалекту на користь поширеного серед сербів штокавського, щоб таким способом зняти розбіжності в мові та ще більше наблизитися один до одного. Це був жест єднан-

ня з родинним народом. Так, внаслідок розширення славізму два етноси з різними назвами об'єдналися мовною "пуповиною", що із часом стало причиною і понині актуального історичного розкаяння [5, с. 105]. Проте національний рух словенців, солідарний з ідеєю їх об'єднання з іншими південними слов'янами, ніколи не збирався відмовлятися від національної літературної мови та політичного суверенітету, залишаючись прихильником принципу федерації [11, с. 44]. Для хорватів і словенців, які в XIX і на початку XX ст., перебуваючи у складі Австро-Угорщини, зазнавали сильного національного тиску і, де це було можливо, чинили опір політиці онімечення та мадяризації слов'янських земель, об'єднання із сербами, які мали власну державу, було єдиною реальною можливістю отримати незалежність і здійснити мрію щодо вільного національного розвитку.

На початку XX ст. поширюються також ідеї хорватсько-сербської співпраці та об'єднання південних слов'ян у єдину слов'янську державу. Їх матеріалізацією стало створення 12 грудня 1905 р. хорватсько-сербської коаліції. У маніфесті, виданому коаліцією, говорилося, що хорватські та сербські партії "встановили міцніші зв'язки, ставлячи за мету вивести спільними силами при підтримці обох народів Хорватію з нестерпних жакливих умов". Для цього всі закликалися викорінювати будь-які, навіть незначні перешкоди на шляху до рівноправ'я і свободи [8, с. 6].

У період хорватсько-сербської коаліції хорватський і сербський народи виступили єдиним фронтом проти центральної влади. Тоді ці два народи були рівноправними.

На початку XX ст. загострюється так зване македонське питання. Ще в 1893 р., коли Македонія мала статус турецької провінції, було створено Внутрішню македонську революційну організацію, гаслом якої був націоналістичний лозунг "Македонія – для македонців", а за мету було визнано досягнення автономії шляхом збройного повстання. Однак повстання 1903 р. жорстоко придушується турецькими військами. Розв'язання Македонського питання стає прерогативою балканських держав. У 1912 р. створюється Балканський союз у складі Сербії, Болгарії, Греції та Чорногорії. Внаслідок першої балканської війни з під влади Туреччини звільняються Новиназарський санджак, Косово, Метохія, Македонія та Албанія.

За Лондонським мирним договором 1913 р. Османська імперія втратила майже всі свої європейські володіння. Македонію було поділено між Сербією, Грецією та Болгарією. Однак міжсоюзницькі протиріччя через територіальне питання незабаром поховали Балканський союз. У липні 1913 р. між Грецією та Чорногорією, з одного боку, та Болгарією, з іншого, почалася друга балканська війна. Відповідно до Бухарестського мирного договору 1913 р. захід і центр Македонії відійшли до Сербії, південь – до Греції, невеликий Пірінський край залишився за Болгарією. Балканські війни, які звільнили Македонію від Османського ярма, створили новий вузол протиріччя внаслідок поділу її між сусідніми державами [1, с. 193].

Виходячи із власних стратегічних інтересів, на Балканах прагнули закріпитися для подальшого проникнення на Близький Схід і на Східне Середземномор'я Німеччина та Австро-Угорщина. У цьому їм протистояли держави Антанти, які намагалися не допустити зміцнення позицій своїх суперників. Урешті-решт, протистояння інтересів "великих" держав на Балканах та за її межами призвело до першої світової війни, приводом для початку якої стало вбивство єрцгерцога Фердинанда в Сараєво.

У 1915 р. в Лондоні представники Хорватії, Словенії, Істрії, Далмації, Боснії та Герцеговини заснували Південнослов'янський комітет на чолі із хорватським політичним діячем Анте Трумбичем. Цей комітет розгорнув широку діяльність, спрямовану на вихід їх країн із війни та об'єднання в одну державу разом із Сербією та Чор-

ногорією. Проте питання про засоби та методи досягнення цієї мети залишалось відкритим [6, с. 136].

20 липня 1917 р. головою Ради міністрів Сербії Миколою Пашичем та головою Південнослов'янського комітету Анте Трумбичем було підписано Корфську декларацію, у якій передбачалося створення об'єднаної південнослов'янської держави у складі Сербії, Чорногорії, Хорватії, Словенії, Боснії та Герцеговини. Головою держави планувалося обрати представника сербської династії Карагеоргиевичів, а саму державу назвати "Королівство сербів, хорватів та словенців". Корфська декларація виходила з повної рівності трьох народів – сербів, хорватів та словенців, проголошувала необхідність дотримання конституційних прав і політичних свобод, визнавала свободу православного, католицького та мусульманського (для отуречених сербів) віросповідання. Проте в ній обходилося питання про права національних меншин – македонців, албанців, угорців та інших народів. Не згадувалося і про компетенцію органів місцевого самоврядування, про права парламентів та урядів [7, с. 38].

29 жовтня 1918 р. в умовах розвалу імперії Габсбургів Хорватський сабор ухвалює рішення "про анулювання всіх державно-правових зв'язків з Королівством угорців та Австрійською імперією, оголосивши незалежну державу Далмації, Хорватії, Славонії та міста Рієка" [9, с. 7]. Питання про устрій та форму нової держави не розглядалося, проте зазначалося, що має бути забезпечене рівноправ'я словенців, хорватів і сербів. На керівництво новою південнослов'янською державою, крім Белграда, претендував Загреб. Тим самим прагнення до державного об'єднання сербів, хорватів і словенців, вистраждане цими народами в умовах багатонаціонального національного пригнічення, стало підживитися суперництвом Загреба з Белградом. Основу взаємної недовіри становило зіткнення різних концепцій південнослов'янського об'єднання – унітарної (великосербської) й федеративної. Однак у будь-якому випадку ідея "трьох-іменного народу" не враховувала інтересів македонців, албанців і мусульман, що проживали на території майбутньої держави [3, с. 52].

1 грудня 1918 р. в Белграді було проголошено створення першої в історії незалежної держави південнослов'янських народів – Королівства сербів, хорватів і словенців (СХС), до складу якого увійшли Сербія з Вардарською Македонією, Чорногорія, Воеводина, Боснія та Герцеговина, Хорватія, Славонія, Далмація, Словенія. Нове державне утворення було створено у формі монархії під династією Карагеоргиевичів. Це була перша югославська держава. Народи, які увійшли до складу СХС, об'єдналися добровільно, на основі етнічної близькості. Їхнє об'єднання диктувалося як зовнішніми, так і внутрішніми факторами, головними серед яких були: необхідність захисту від чужоземних завойовників, утворення єдиного південнослов'янського ринку.

У єдиній державі з'явилися нові можливості для росту капіталістичних виробничих сил, розвитку науки, культури, мистецтва, прикладних знань. Створення югославської багатонаціональної держави сприяло вирішенню частини важливих життєвих проблем народів, які увійшли до неї, хоча водночас виникли нові. Незабаром з'ясувалося, що нове державне утворення не відповідає ідеальним уявленням прибічників іліризму та їхніх нащадків. Буржуазія відразу ж перебрала на себе домінуючу роль у політичному й економічному житті країни, а це призвело до загострення конфліктів між панівними класами. Не було вжито заходів для досягнення рівності народів, що мешкали в Королівстві СХС. Маніфест принца – регента Сербії Олександра Карагеоргиевича, опублікований 1 грудня 1918 р., та Відовданська конституція 1921 р. ігнорували права національних меншин – албанців, угорців, македонців, турків, боснійців, мусульман.

Чимало громадських і політичних діячів говорили про необхідність урахування інтересів національних меншин. Так, представник південнослов'янської політичної еміграції, хорват з Далмації доктор Л. Войнович попереджав голову сербського уряду про серйозну небезпеку у зв'язку з цим: "Дійсність полягає в тому, що країни (Сербія, Чорногорія, Боснія – Герцеговина, Далмація, Хорватія, Славонія, Істрія та Фіуме) мають своєрідну історичну індивідуальність і такі глибокі культурні, соціальні й конфесійні відмінності, що позбавлення їх на основі адміністративних принципів, які діють у Сербії... передбачало б найближчим часом виникнення найсерйозніших труднощів і ранній розпад молододержави та, можливо, громадянську війну [7, с. 40]".

Незабаром після створення Королівства сербів, хорватів і словенців з'явилось відчуття розчарування. Звільнені "брати" вимагали автономії й створення власної держави. Прем'єр-міністр цього королівства Микола Пашич у 1923 р. дійшов висновку, що створення спільної держави зі словенцями та хорватами було помилкою. Цього ж погляду дотримувався депутат Народної скупщини Іосиф Предавець, який у 1928 р. заявив, що "хорвати ще раз поїдуть до Белграда, щоб побратерськи розлучитися із сербами" [9, с. 8]. Однак "на превеликий жаль, – як писав письменник Йован Дучич, – цього не сталося. У хорватів не вистачало сміливості зробити це, а в сербів – розуму" [10, с. 9]. Дучич взагалі був противником південнослов'янства і створення державної співдружності з хорватами та словенцями. Він заперечував будь-яку хорватську державність, стверджуючи, що Хорватія сторіччями була невизнаною в межах чужих хазяїв, а в Істрії не було будь-яких ознак національної солідарності сербів і хорватів, не кажучи вже про їх кровну близькість. Дучич вважав, що провідні ідеологи хорватської ідеї виключали можливість спільного життя сербів і хорватів [31].

Інший голова уряду Королівства сербів, хорватів і словенців Антун Корошець також вважав створення спільної держави зі словенцями та хорватами помилкою. "Серби, – казав він, – подарували нам золоту кобилу, Югославію, а ми повернемо їм шапу" [10, с. 10].

Незважаючи на прийняття південнослов'янства, керівник хорватської національно-ліберальної партії Йосип Штроссмайер ніколи не говорив про спільну сербсько-хорватську державу [10, с. 11]. Відомий дослідник Анте Старчевич доводив існування расових відмінностей між цими двома народами, а міністр Королівства Сербів, Хорватів і Словенців Степан Радич заперечував спільність їх менталітету [10, с. 11]. Лідер хорватської селянської партії і водночас лідер Селянської демократичної коаліції Влатко Мачек також відкидав ідею щодо єдиної етнічної та історичної індивідуальності сербів і хорватів [10, с. 11].

Незабаром перша югославська держава через сепаратистські вимоги хорватів була дестабілізована. Поступово вичерпувався політичний капітал Королівства – його внесок у перемогу Антанти над германо-австрійським блоком у першій світовій війні. Король Олександр був змушений скасувати конституцію, розділити в 1929 р. державу на бановини та проголосити Королівство Югославія, що мало символізувати державну і національну єдність народів, які його населяють. Теорію "трьохім'яного народу" було замінено теорією "об'єданого слов'янства" ("інтегрованого югославізму"), з якої і було виведено нову назву держави.

1. История македонского народа. – Скопье, 1986; 2. *Лециловская И.И.* Иллиризм: К истории хорватского национального Возрождения. – М., 1968; 3. *Лециловская И.И.* Исторические корни югославского конфликта // Вопросы истории. – 1994. – № 5; 4. *Пащенко Е.* Миф слов'янської єдності / Політологія посткомунізму. – К., 1995; 5. *Пащенко Е.* "Балканский узел" и этнические мифологии // Политическая мысль. – 1995. – № 1; 6. *Писарев Ю. А.* Образование югославского государства. – М., 1975; 7. *Писарев Ю. А.* Создание югославского государства в 1918 году: уроки истории // Новая и новейшая история. – 1992. – № 1; 8. Поточний архів Міністерства закордонних справ Республіки Сербська Країна // Хорватсько-сербська коаліція 1905 року. – Б. в., 1996; 9. Поточний архів Міністерства закордонних справ Республіки Сербська Країна // Государство словенцев, хорватов сербов. – Б. в., 1996; 10. Поточний архів Міністерства закордонних справ Республіка Сербська Країна // Королевство сербов, хорватов и словенцев. – Б. в., 1996; 11. *Чуркина И. В.* Словенское национально-освободительное движение в XIX веке и Россия. – М., 1976.

Надійшла до редколегії 30.01.06